

DE REVOLUTIE
GING IN HET ROOD GEKLEED

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 192

ANNA LARINA BOECHARINA

DE REVOLUTIE
GING IN HET ROOD
GEKLEED

HERINNERINGEN

VERTAALD DOOR MARGRIET BERG

EN MARJA WIEBES

UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS
AMSTERDAM/ANTWERPEN

Copyright © 1993 A.M. Larina
Copyright Nederlandse vertaling © 1993
Margriet Berg en Marja Wiebes
b.v. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *Hezaby vaje moje*
Omslagillustratie: Anna Larina op vijftienjarige leeftijd
(Copyright fotomateriaal en omslagillustratie:
Novosti Press Agency Publishing House Moscow)
Omslagontwerp: Kees Kelfkens/Marjo Starink

ISBN: 90 295 0260 6/CIP

Dit boek is opgedragen aan de nagedachtenis van de mensen die me het naast en het liefst zijn, mijn vader en mijn man.

INHOUD

Anna Larina Boecharina:
De revolutie ging in het rood gekleed
13

Lijst van afkortingen 416
Noten 418
Personenregister 422

Met Nikolaj Ivanovitsj Boecharin heb ik de gelukkigste en de meest dramatische dagen van mijn leven beleefd. De laatste zes maanden waren zo zwaar dat iedere dag wel een eeuw leek. Aan het boek dat ik de lezer nu voorleg, heb ik vele jaren geschreven, daarvoor ieder uurtje benuttend dat ik vrij was van huiselijke zorgen en verplichtingen. Alles wat ik heb meegemaakt, heeft mij geen dag losgelaten, het reet de ziel open en veront-rustte het verstand.

Ik heb geleefd tussen mensen die zich volledig, zonder voor-behoud, aan de zaak van de revolutie wijdden. Het lot van het merendeel van degenen die ik als meisje kende, is waarlijk tra-gisch. Vandaag keren de namen van diegenen die uit de annalen van hun vaderland ‘verbannen’ waren weer terug bij de sovjet-mensen van onze tijd.

Wanneer ik vertel over Nikolaj Ivanovitsj en die noodlottige gebeurtenissen, die ik ondanks de meedogenloze slagen van het lot heb overleefd, heb ik het ook over Grigori Zinovjev, Lev Kamenev, Grigori Sokolnikov, Karl Radek, Joeri Pjatakov en de andere vooraanstaande partij- en regeringsfunctionarissen, die zichzelf belasterden, en om een reden die nu geen uitleg behoeft, lasterlijke getuigenverklaringen aflegden tegen Boe-charin. Helaas ontkwam ook hij niet aan dit bittere lot, en hij-zelf en Aleksej Rykov, beiden moreel gebroken, beschuldigden elkaar op het beruchte proces inzake het zogenaamde antisov-jet-rechts-trotskistische blok. Zo ging dat in die vreselijke tijd.

Natuurlijk mag ik ook mijn vader Joeri Larin (Michail Alek-sandrovitsj Loerje) niet vergeten, een man van bijzondere hel-derheid en verbazingwekkende moed, die zeker een beslissende rol heeft gespeeld bij de vorming van mijn overtuiging en mijn karakter. Bovendien was hij een vriend van Nikolaj Ivanovitsj, en aan hun vriendschap heb ik het te danken dat ik de man met

wie het lot mij later samenbracht, sinds mijn kindertijd kende. Een grote plaats is in mijn herinneringen ingeruimd voor Boecharins dienstreis naar Parijs in de lente van 1936, de proloog van de gebeurtenissen die in die zomer begonnen en die in het showproces van 1938 hun besluit kregen.

Memoires kunnen niet anders dan subjectief zijn, maar ik heb mijn best gedaan waarheidsgetrouw te zijn en ben daarin uiterst scrupuleus. Ik ben er zeker van dat Nikolaj Ivanovitsj zelf mij daarin gesteund zou hebben; er zat in zijn gecompliceerde karakter helemaal niets onoprechts. Ik hoop daarom dat alle details, alle bijzonderheden de lezers interesseren. En dat ze me de overvloed van details en de onwillekeurige sprongen in mijn verhaal, veroorzaakt door de impulsiviteit van het geheugen, vergeven. Ik heb ook die bijzonderheden niet verzwegen die, misschien, verwondering en ontmoediging zullen veroorzaken. Maar ik ben de wijze woorden indachtig: 'Verwacht van de waarheid niet meer dan ze is.'

Ik heb lang en hardnekkig gevochten voor de rehabilitatie van Nikolaj Ivanovitsj, en ik ben gelukkig dat ook ik heb bijgedragen aan de terugkeer van zijn naam.

Ik bedank mijn vrienden en alle mensen die mij in die moeilijke jaren morele ondersteuning hebben gegeven.

Wie het verleden verdringt,
zal moeilijk met de toekomst in
het reine komen...

A. Tvardovski

In december 1938 kwam ik terug in de Moskouse onderzoeks-gevangenis, nadat ik al anderhalf jaar in verbanning had doorgebracht in Astrachan, in verschillende doorgangs- en onderzoeksgevangnissen en ten slotte in het kamp voor gezinsleden van de ‘vijanden van het volk’ in de stad Tomsk, waar ik voor de tweede maal werd gearresteerd en naar de gevangenis werd gestuurd.

In die tijd werden veel vrouwen van vooraanstaande militaire en politieke functionarissen uit de kampen naar Moskou teruggestuurd, niet met het doel hun lot te verlichten, integendeel, om het te verzwaren en daardoor de overbodige getuigen van de werkelijk begane misdaden te vernietigen. Ongeveer tegelijk met mij werden naar Moskou ontboden de vrouwen van Garmarnik, van Toechatsjevski en van Oeborevitsj, alsmede Ljoedmila Koezminitsjna Sjaposjnikova, de vrouw van Tsjoedov, die onder Sergej Kirov tweede secretaris van het partijcomité van de provincie Leningrad was geweest. Ze zouden later allemaal gefusilleerd worden. Het kamp van Tomsk was mijn eerste. Daar zat ik maar een paar maanden tot mijn tweede arrestatie, daar moest ik het ‘Boecharinproces’ doormaken en de fusillering van Nikolaj Ivanovitsj. Juist daar heb ik de tragedie van die tijd bijzonder scherp gevoeld, en begon ik haar, ondanks de verschrikking van wat ik persoonlijk doormaakte, steeds meer te zien als de tragedie van het sovjetland. Het kamp van Tomsk, waar ongeveer vierduizend vrouwen van ‘verraders van het vaderland’ zaten, was niet het enige, maar een van de vele in zijn soort.

Het mannelijk deel van de mensheid werd daar vertegenwoordigd door de gevangenbewaarders in zwarte uniformen, die ons iedere ochtend telden, en de putjesschepper ‘oom Kaka’, zo genoemd door de tweejarige Joeri die samen met zijn

moeder in het kamp gevangen zat. Wij, de vrouwen die daar zaten, hoe verschillend in moreel of intellectueel opzicht en ook wat betreft de positie en de levensloop van onze mannen (er waren vrouwen van oude revolutionairen als Sjlapnikov, Béla Kun, vrouwen van militairen als Iona Jakir en zijn jongste broer, die ook gefusilleerd is, de zusters van Michail Toechatsjevski, vrouwen van vooraanstaande partij- en sovjetpolitici uit de republieken, van voorzitters van kolchozen, van eenvoudige kolchozboeren, van voorzitters van de dorpssovjets, vrouwen van leden van de NKVD* die onder Jagoda hadden gewerkt), wij allen hadden één ding gemeen, de categorie die ons in dit kamp had gebracht: we waren vrouwen van 'volksvijanden', die dat in de regel nooit waren geweest. Maar wij werden Tsjsirs genoemd, familieleden van landverraders. Het merendeel van de Tsjsirs bezat volgens de kampleiding een soort, ik zou zeggen, abstracte 'vijandelijke' eigenschappen, omdat de leiding zelf niet begreep wat er in het land gebeurde. Het ene transport na het andere kwam aan. Het volk was zijn eigen vijand geworden.

Maar toen de kampcommandanten, meestal grijze en laag ontwikkelde mensen, te maken kregen met de vrouwen van gewezen beroemde leiders, toen meenden ze echt met vijanden van doen te hebben. Ik zal nooit van mijn leven vergeten hoe op de dag na mijn aankomst in het kamp de 'gewone' Tsjsirs in een kring voor de barakken werden opgesteld en de vrouw van Jakir en ik midden in de kring werden gezet en de commandant, die uit de Goelag (Hoofddirectie der Kampen) afkomstig was, luidkeels schreeuwde: 'Kijk naar deze vrouwen, het zijn de echtgenoten van de érgste volksvijanden; zij hebben de volksvijanden geholpen bij hun verraderlijke activiteiten, en hier gaan ze nog tekeer, niets bevalt ze, niets is goed genoeg voor ze.' We hadden niet eens de kans gehad om te mopperen, hoewel het niemand daar kon bevalen. We waren zelfs betrekkelijk tevreden dat we na het lange, uitputtende transport en de

*Voor de betekenis van afkortingen wordt verwezen naar de lijst van afkortingen op blz. 416.

doorgangsgevangenen eindelijk (dachten we) onze plaats van bestemming hadden bereikt.

Nadat hij deze vreselijke woorden vol woede had uitgescreuwd, liep de gezonde, roodwangige, zelfvoldane commandant naar de gevangenispoort. De gevangenen gingen ontzet uiteen. Er waren er een paar die ons begonnen te mijden, maar het merendeel was verontwaardigd. Wij waren zo geschokt dat we aan de grond genageld stonden, we hadden het gevoel of we spitsroeden hadden gelopen. Zo stonden we daar als versteend bij veertig graden vorst, totdat iemand ons naar de barak bracht, naar onze koude hoek bij het raam dat bedekt was met dikke franjes sneeuw. De stapelbritsen zaten volgepakt met vrouwen. De nacht was een ware kwelling: bijna niemand kon vrijuit liggen, haast alle vrouwen lagen op hun zij, en wanneer je van houding wilde veranderen, moest je je buurvrouw wakker maken om je gelijktijdig om te draaien, en begon er een kettingreactie van algemeen ontwaken.

Die dag leek de barak op een verstoorde bijenkorf. Iedereen praatte opgewonden over wat er gebeurd was. Sommigen waren woedend: 'Dat hebben die Boecharins en Jakirs aangericht, en wij en onze mannen moeten daaronder lijden.' Anderen scholden op de commandant van de Goelag, en velen raadden ons aan een klacht naar Moskou te sturen, maar wij begrepen dat dat nutteloos was. Die nacht sliepen we niet, we zaten op de rand van onze brits (onze plaatsen werden 'overwoekerd' door slapende mensenlijven), en op dat ogenblik wilden we niet alleen niet slapen, maar zelfs niet leven. We zaten zachtjes te praten.

Op 11 juni 1937 was Jakir gefusilleerd. Op 20 september werden zijn vrouw en zijn veertienjarige zoon gearresteerd in hun verbanningsoord Astrachan. Sarra Lazarevna Jakir was ook zonder dat nauwelijks in leven. Ik werd op diezelfde dag gearresteerd.

Nu was het december 1937, de fusillering van Nikolaj Ivanovitsj moest nog plaatsvinden en ik wachtte in spanning. We mochten geen brieven schrijven. Later mochten we een enkele brief schrijven met het verzoek warme kleren te sturen en een

om mee te delen dat men ons een keer paar maand levensmid-
delenpakketten kon sturen; maar het was verboden de ont-
vangst van die pakketten te bevestigen.

Tegen de ochtend wekten wij onze burens zodat zij plaats
voor ons maakten, maar nauwelijks waren we ingedut of het
appel begon. We gingen in het gelid staan en de dienstdoend
opzichter, een jonge knaap, begon met het afroepen: 'Naam,
voornaam, vadersnaam, geboortejaar, artikel, termijn... naam,
voornaam, vadersnaam, geboortejaar, artikel, termijn...'

En de vrouwen antwoordden gehoorzaam: 'Tsjsir, acht jaar,
tsjsir, acht jaar (een enkele keer vijf jaar).'

Tsjsir klonk minder beledigend dan 'familielid van een
volksvijand', en voor de laag ontwikkelden onder ons—die wa-
ren er ook—betekende dit helemaal niets. Die hadden al moeite
hun eigen merkteken te onthouden.

Toen hij bij mij was riep de opzichter op bijzonder hoge
toon: 'En, naam?!'

'Larina,' antwoordde ik; zo stond het in mijn papieren en ik
wist toen nog niet dat mijn dossier onder twee namen werd bij-
gehouden. Tijdens het transport was er om een of andere reden
nooit naar mijn naam gevraagd, die was kennelijk in het kamp
pas geregistreerd.

'Larina?!' riep de opzichter. 'En je spionnen-naam verzwijg
je?'

Het was niet moeilijk te raden wat hij bedoelde, en ik ant-
woordde: 'Boecharina. Maar dat is net zomin een spionnen-
naam als de jouwe Chinees is.'

Iedereen verstarde van schrik. Sarra Lazarevna Jakir, die naast
me stond, gaf me een por in mijn zij.

'Naar de cel, wil je per se naar de cel? Daar ben je nog niet
geweest, maar daar kom je nog wel.'

Zo verliepen de eerste dagen in het kamp van Tomsk. In de
cel kwam ik overigens niet.

's Ochtends verlieten Sarra Lazarevna en ik de bedompte ba-
rak en gingen naar de zone om onze zinnen te verzetten en wat
frisse lucht in te ademen. In de vriesnevel scheen de framboze-
rode Siberische zon ('een zon voor de oorlog,' zeiden de vrou-

wen), en legde een rood waas over de sneeuw die vlak bij de schutting, door geen mensenvoet betreden (daar mocht je niet lopen), haar maagdelijke reinheid had behouden. Op de hoeken van de schutting die haastig van ruwe planken in elkaar was getimmerd, stonden wachttorens vanwaar wij in de gaten werden gehouden door de bewakers (die toen nog schutters heetten), en als je te dicht bij de schutting kwam, klonk meteen de kreet: 'Halt! Wie is daar?' De weg die van de armzalige barakken naar de keuken leidde, was de enige begaanbare, en die was altijd vol vrouwen. Op de gezichten van velen lag een uitdrukking van vertwijfeling, angst en lijden. Die weg noemden wij spottend de Nevski Prospekt (er waren veel vrouwen uit Leningrad), of 'de hoofdstraat in wilde paniek'. Drommen ongelukkigigen renden daar op en neer om niet te bevriezen. Het merendeel in gescheurde gewatteerde jassen en op dunne gymschoenen. Degenen die in de zomer gearresteerd waren, hulden zich in de kampdekens die een rok of een omslagdoek moesten vervangen. Toen ze mij in de verte zag, riep Ljoedmila Koezminitsjna Sjaposjnikova mij. Ze kende mijn ouders en herinnerde zich mij als klein meisje. Ze was een blonde vrouw met groenachtige ogen en een prettige, innemende glimlach. Ljoedmila Koezminitsjna had ook in het kamp haar vroegere charme behouden. Ondanks haar wat verwende uiterlijk, waaronder ze haar niet meer zo jeugdige leeftijd verborg, was ze een wilskrachtig mens, en ze zag de op haar afkomende nieuwe ellende moedig tegemoet. Ze was een oud partijlid, 'voortgekomen uit de arbeidersklasse' zoals het toen heette, ze had destijds de parfumerie-industrie in Leningrad geleid en was samen met de vrouw van Molotov, Polina Zjemtsjoezjina, in Amerika geweest waar zij door Roosevelt waren ontvangen. In die jaren waren buitenlandse reizen een zeldzaamheid, en daarom had die gebeurtenis zich in mijn geheugen vastgezet. In het kamp was Ljoedmila Koezminitsjna erg geliefd, ze bezat gezag onder de TSJSIRS, en was uitgekozen voor de meest verantwoordelijke post, het leiden van de keuken (in het kamp van Tomsk werd niets geproduceerd).

Ljoedmila Koezminitsjna waarschuwde me: 'Je moet heel

voorzichtig zijn, praat niet over wat er in het land gebeurt, zwijg over Nikolaj Ivanovitsj. De toestand hier is ellendig, daar heb je je gisteren zelf van kunnen overtuigen. Verklikken is aan de orde van de dag. Ze slepen je naar de verhoren in de derde onderzoeksafdeling. Er zijn een heleboel gemene vrouwen die een provocerend gesprek uitlokken in de hoop de beloofde vrijheid te verdienen. Het zijn moeilijke tijden en je moet bijzonder voorzichtig zijn. Je moet leven! Wat mezelf betreft, ik denk dat mijn dagen geteld zijn. Mij laten ze niet in leven.'

'Hoezo geteld? U hebt toch acht jaar gekregen,' wierp ik naïef tegen.

'Dat is niet alles, dat wordt verlengd.'

Sjaposjnikova vertelde dat zij in het kamp al verhoord was, en waarschijnlijk weer naar Moskou zou worden teruggestuurd. Ik begreep er niets van.

'Waarom?' vroeg ik. 'Waarom?'

'Ik weet te veel, daarom,' antwoordde Ljoedmila Koezminitsjna terwijl ze om zich heen keek of er niemand in de buurt was, maar er was helemaal niemand in de buurt. Ze komt uit Leningrad, dacht ik, ze stond in nauw contact met iemand die voor Kirov werkte. Ze zegt zelf dat ze te veel weet. De naaste kameraden van Kirov, hoe verklaarden die wat er gebeurd was, wat dachten zij? Kon ik die gelegenheid voorbij laten gaan, moest ik me inhouden en het niet vragen?

'Ljoedmila Koezminitsjna! Wat is er allemaal gebeurd met Sergej Mironovitsj, wat weet u daarvan? Daar werd bij u in Leningrad toch over gesproken, u wist waarschijnlijk toch wel meer?'

'Ach, dat zou je graag willen weten!'

Ze kreeg een kleur en keek me lang aan, opgewonden en verward.

'Wat zijn dat voor vragen, daar kunnen we toch niet over praten,' bracht ze ten slotte uit.

'Ik denk dat wij dat kunnen, Ljoedmila Koezminitsjna, wij wel!'

'Ja, ik moet toch sterven, maar jij moet leven. Ik ben niet

bang voor mezelf maar voor jou. Hoewel... kun je zwijgen, zwijgen als het graf?’

Natuurlijk beloofde ik te zwijgen, en zij geloofde mij.

‘Zinovjev had geen behoefte aan de dood van Kirov. Het kwam van de top, op bevel van de Baas.’ Zo zei ze het precies. ‘Dat hebben vele Leningradse kameraden na de schietpartij begrepen, ook Tsjoedov.’

Hoewel ik tegen die tijd ook had begrepen dat Zinovjev geen behoefte aan Kirovs dood had, speelden mij een paar mogelijke versies door het hoofd. Toen ik al gevangenzat, in de gevangenis van Astrachan (in geen geval ten tijde van de moord), was ik al op het allerergste gekomen. Maar toen die gedachten, die eigenlijk nog maar veronderstellingen waren die net begonnen te rijpen, werden bevestigd, kon ik alleen maar uitbrengen: ‘Verschrikkelijk!’

‘Verschrikkelijk?’ herhaalde Ljoedmila Koezminitsjna. ‘Waarom is de moord op Kirov verschrikkelijker dan al die andere moorden? Dit is nog een lichte dood, een sluipmoord, Kirov is niet ten onder gegaan als een volksvijand, niet als een spion, en hij heeft niet hoeven lijden. De moord op Boecharin zal toch niet minder verschrikkelijk zijn? Daar moet je niet over nadenken, want anders zal het je het nog moeilijker vallen te overleven.’

‘Maar wie heeft hij het dan laten doen?’ vroeg ik.

‘Dat kan ik je niet zeggen, dat zal de tijd uitwijzen.’ Ljoedmila Koezminitsjna veranderde van onderwerp en begon over die zomer die we gezamenlijk hadden doorgebracht op de Krim, in Moechalatka, ik met mijn vader, zij met Tsjoedov. Tot mijn verbazing herinnerde zij zich enkele regels van een gedichtje dat ik in die zomer op Tsjoedov had gemaakt:

*Wat een wonder boven wonder,
Bij ons kwam nu oompje Wondrov,¹
Wonderklooster—oom van mij,
'n Sprookjesbeeld, ja dat ben jij.*

Ik was toen vijftien. Tsjoedov was een grote, breedgeschouderde, krachtige man. Ilja Moeromets² noemde ik hem voor de grap.

‘Ja, een held, maar ze hebben die held weggeblazen als een strootje.’

Ljoedmila Koezminitsjna veegde een traan weg. En wij gingen uiteen om niet de aandacht van de mensen om ons heen te trekken.

De vrouwen in het kamp gingen kapot aan de afschuwelijke omstandigheden en het nietsdoen. Werk was er niet. Boeken en kranten werden niet verstrekt. Later kregen velen brei- en borduurgaren toegestuurd in de pakketjes. Vooral de Oekraïense vrouwen waren daar goed in, hun handwerk kon zo naar een tentoonstelling.

Het drukst was het op het plaatsje naast de keuken. Daar was van alles te doen: de gamellen met soep en pap werden naar buiten gebracht, er werd brandhout gezaagd en gehakt, de zaag zoemde en de bijl klapte. Vooral de levendige, scherpziende Tanja Izvekova, de gewezen vrouw van Lazar Sjatskin, de organisator van de Komsomol, de geliefde, gezaghebbende, intellectuele leider van de Komsomol in de eerste jaren van de revolutie, was bijzonder handig. In de vrieskou vielen de houtblokken suizend onder de bijl vandaan. Om de werkenden heen stond altijd een kring van mensen die wilden helpen. Optimisten verspreidden opbeurende geruchten: met nieuwjaar komt er amnestie, met 1 mei komt er amnestie, en zeker met Stalins verjaardag.

Nooit zal ik Dina vergeten die in de keuken werkte. Ze was een uitzondering onder ons. Haar veroordeling was in dubbel opzicht onrechtvaardig. Dina was niet alleen niet de vrouw van een ‘landverrader’, maar op het moment van haar arrestatie zelfs helemaal niet getrouwd. Ze was flink van postuur, een voormalige dokwerkster uit Odessa. Dina en haar man waren jaren voor haar arrestatie uit elkaar gegaan. Hij werkte toen ook in de haven. Pas bij het verhoor kwam ze aan de weet dat haar ex-man nu een hoge post in een of andere stad had. Hij had nooit iets van zich laten horen. Dina was een trotse vrouw, ze ging niet op zoek naar haar echtgenoot en ze bracht de kinderen groot

zonder een cent van haar man te krijgen. Ze had zich niet druk gemaakt over een officiële scheiding. En die omstandigheid zette haar nu klem. Verklaringen tijdens het verhoor haalden niets uit.

In Tomsk werd Dina als trekkracht gebruikt, ze nam de plaats in van een paard. Wij kregen onze levensmiddelen uit de gevangenis van Tomsk. Het was Dina's plicht de spullen op een kar te laden en ze bij de keuken af te leveren. Zo transporteerde ze aardappelen, kool, gort en geslachte dieren, die zo mager waren alsof ze dat ongelukkige vee speciaal voor ons hadden gefokt.

Daar werd onze keukencheffin Ljoedmila Sjaposjnikova beurtelings warm en koud van: zij wist niet hoe ze ons allemaal met die levensmiddelen moest voeden, de kool en de aardappelen waren bevroren. Maar ook hier bleek haar organisatietalent. Op een keer kwam ze in de barak en zei: 'Meisjes!'—Zo noemde ze alle vrouwen onafhankelijk van de leeftijd.—'Ik had zo gedacht: van dit vlees valt niets te maken, dat wordt watersoep met bevroren aardappels zonder enig vet. Als we nu eens zolang het vriest dat vlees een weeklang opsparen en zondag een echte vleessoep klaarmaken, misschien wel met een balletje gehakt voor iedereen. Zijn jullie het daarmee eens?'

'Ja, daar zijn we het mee eens!' riepen we in koor. Zo ging het ook in de andere barakken, het waren er meen ik acht. Op zondag kregen we inderdaad goede soep en allemaal een balletje gehakt. Maar het klaarmaken van zo'n maaltijd bleek niet eenvoudig, en ondanks de enorme hoeveelheid hulpvaardige handen bleek het werk moeilijk uitvoerbaar: de keuken kon geen plaats bieden aan zoveel 'koks'. En het experiment werd niet meer herhaald, in ieder geval niet zolang ik er zat.

Als we in de verte Dina zagen aankomen, die de zware waggen achter zich aan trok, riepen we altijd: 'Daar komt Dina! Daar komt Dina!', en dan holden we naar de poort om haar te helpen door de kar van achteren te duwen. Om het verbruik van Dina's paardekrachten te compenseren, besloot de leiding ons 'paard' een dubbel rantsoen te geven. Helaas was het rantsoen zo caloriearm (haver gebruikte Dina natuurlijk niet) dat

zelfs het drievoudige niet genoeg was geweest als Ljoedmila Koezminitsjna haar niet had bijgevoed in de keuken.

Maar op een keer ging er iets mis in Dina's leven. In het kamp van Tomsk zat een jonge vrouw, Zjilina, bijgenaamd Carmen, omdat ze zong, weliswaar niet erg goed, maar het verschaftte vreugde aan de mensen die, bij een overvloed aan negatieve emoties, verstoken waren van positieve emoties. Er gingen geruchten—in het kamp was men dol op geruchten—dat Carmen kaal was en een pruik droeg. Ik wil niet beweren dat die kwestie de meesten van ons bezighield, maar Dina in ieder geval wel. Zij kon natuurlijk niet vermoeden dat Carmen net zo'n kale kop had als burgemeester Pljoesjtsj in *De geschiedenis van een stad*.³ Onze Dina was erg nieuwsgierig. En verveling doet nieuwsgierigheid groeien, en toen Carmen in haar kampdedeken, op laarzen en in een opgelapte matrozenjas over de Nevski liep, vloog Dina ineens op haar af en rukte de pruik van haar hoofd. Met een lichte beweging hees Dina de huilende, als een knie zo kale Carmen met de ene hand op haar rug en met de andere hand zwaaide ze de pruik als een vaandel heen en weer, waarna ze luid lachend over de weg holde. Meteen kwam de opzichter aangesneld en zei haar Carmen los te laten. Dina werd voor haar baldadigheid gestraft met vijf etmalen cel (een koude ruimte, op water en brood). Toen de opzichter haar naar de cel wilde brengen, besloot Dina haar enige voordeel, haar kracht, te benutten, ze begon tegen te stribbelen, en toen de kleine, schriële opzichter Dina's arm op de rug draaide, zat hij ogenblikkelijk op haar rug. Zo bracht Dina onder algemeen gelach van de vrouwen de opzichter naar de cel. Maar het ontbreken van een andere trekkracht redde haar en de volgende dag stond ze alweer voor de kar.

Behalve dat Dina niemands echtgenote was—niet van een vijand en niet van een vriend van het volk—, onderscheidde ze zich ook van ons doordat ze de enige was die het prettig vond in het kamp, en dat wekte medelijden. Haar bestaan in de vrije wereld was zo arm geweest, zo vol zorg over haar kinderen, over het dagelijks brood, zo zwaar haar werk in de haven, zo vreugdeloos haar hele leven, dat Dina het kamp niet als een ge-

vangenis voelde, maar als een bevrijding van de lasten van alledag, als een zorgeloze tijd. Dat jaar was het bijzonder vroeg lente, gedurende de twintig jaar van mijn verblijf in Siberië heb ik dat nooit meer meegemaakt. Dina zette haar kar met de disselbomen naar beneden onder de enige drie berken in de zone bij de keuken (later werden ze omgehakt). De takken droegen niet alleen knoppen, maar hier en daar barstte het tere kant van de juist uitgebotte bleekgroene jonge blaadjes al naar buiten. Hoe mooi waren die berken, waaronder de afgesloofde, sombere, rapperige vrouwen, die nog niet allemaal hun smerige gewatteerde jakken hadden uitgedaan, zich verdrongen, tegen de achtergrond van de bouwvallige, lage barakken, de vertrapte zone waaruit geen uitweg scheen te zijn. Wanneer Dina klaar was met haar kortstondige werkzaamheden, ging ze in haar kampkledij op de kar onder de berk liggen: varkensleren laarzen aan haar blote voeten, een zwarte katoenen rok, een vetting jak van een ondefinieerbare kleur (het nieuwe gewatteerde jak dat zij als een van de weinigen had gekregen, vouwde zij dubbel of in vieren en legde het onder haar hoofd). Naast haar lag altijd een donkere stoffen muts. De zon brandde al flink, en je had geen muts nodig. Maar Dina keek naar de toekomst: er zou weer een winter komen, en niet één, maar wel acht. ('Je weet het nooit met die intellectuelen en niet-intellectuelen, ze hebben ook al een broodrantsoen van me gejat,' vertelde Dina verontwaardigd.) Dina krijgt wel een nieuw in de keuken, had degene die het rantsoen had gestolen kennelijk gedacht, Dina laten ze geen honger lijden. Maar in de keuken krijg je geen muts, en uit voorzorg sleepte Dina die met zich mee. Zo had ze haar hele bezit naast zich op de kar liggen. In het kamp vormen spullen alleen maar een last: net als op transport moet je alles meeslepen. Maar ook zonder dat is het geen genoegen.

Soms ging ik bij Dina op de kar zitten. Ik voelde me agetrokken tot de berken, en het kwam goed uit dat Dina zwijzaam was, ze vroeg nooit hoe ik over het proces van maart dacht, en ik hoefde me er het hoofd niet over te breken of dit een provocerend gesprek was. Na het proces waren er overal vallen gezet, en hoe moest ik weten wie ik voor me had! Je kon

niet voorzichtig genoeg zijn. Maar met Dina was het niet moeilijk.

Maar op een dag begon ook Dina een gesprek: 'Waarom kom je hier, zeg eens, heb je meelij met me of zo? Dat hoef je niet te hebben. Heb maar medelijden met je eigen leven, ik heb het hier niet slecht. Ten eerste krijgen mijn kinderen in het kindertehuis genoeg te eten,' ze duwde met haar rechterhand een vinger van haar linker om, 'ten tweede hebben ze kleren,' de tweede vinger ging omhoog, 'ten derde hebben ze schoenen,' ze stak de derde vinger op.

'Verlang je niet naar je kinderen, Dina, en naar de vrijheid?!'

'Wat was dat daar nu voor vrijheid! Van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat in de haven. Ik zag mijn kinderen nauwelijks.'

'Waarom heb je niets geleerd, Dina?'

'Waarom ik niets geleerd heb?... De sovjetmacht heeft me geen hoofd gegeven,' antwoordde Dina lachend. 'Ik heb het wel geprobeerd, maar het werd niks. Ik zeg het je nog eens: maak je geen zorgen om de vrijheid van anderen, maar om je eigen vrijheid. Maak je geen zorgen om andermans kinderen. Als je zelf kinderen hebt, maak je dan zorgen om hen. En waarom heb jij een vijand tot man genomen, zo'n mooie meid als jij? Hij is een echte vijand, zeggen ze. Oe-oe-oe een wrede vijand!'

En ik dacht dat ze niet wist wie ik was. Ik had het gevoel dat ik kokend water over me heen kreeg. Ik sprong van de kar en wilde weglopen. Ik kon haar geen antwoord geven!... Maar Dina hield me met haar grote sterke hand vast en veranderde de toon van het gesprek.

'Weet je, er wordt van alles over hem gekletst: ook dat hij erg knap was, en dat betekent de dood, erg knap zijn; dan kun je beter een beetje meer van mij hebben. Ik heb gehoord dat hij zelfs met Lenin persoonlijk heeft samengewerkt. Maar misschien is dat ouwewijvengeklots, maar gezien heeft hij hem, dat vast wel. Hij heeft hem toch weleens gezien, hè?' vroeg Dina nieuwsgierig. En ik moest voor het eerst in lange tijd glimlachen.

'Daar heeft hij me niets van verteld, misschien heeft hij hem